

Списание ЕПОХИ
Издание на Историческия факултет на
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“
Journal EPOCHI [EPOCHS]
Edition of the Department of History of
“St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo

Том / Volume XXVI (2018),
Книжка / Issue 1

ГЕТСКА ХИПОТЕЗА ЗА ПРОИЗХОДА НА СПАРТАК

Сергей Михайлович КРИКИН

A *GETIC* HYPOTHESIS ABOUT THE ORIGIN OF SPARTACUS

Sergey Mihaylovich KRYKIN

Abstract: K. Ziegler's supposition whether Spartacus descended from Thracian's tribe or not doesn't practically have any grounds. Plutarch knew for certain that the greatest chief came from a nomad tribe. More over the name of Spartacus itself, without any doubt, is of Thracian origin.

The image of a leader of a supposedly slave's rebellion in ancient Italy is perceived as a famous novel's character. However, the scientific research permits to apprehend some information about Spartacus in a different way. «The revolution» of Spartacus is the final echo of an allied war. It explains the fact that his army didn't have any desire to leave Italy and also explains his attempts to start the negotiations and conclude peace on good terms. Getting a civil status as well as Catilina's conspiracy is the main idea of this movement. Spartacus and Catilina's last supporters died simultaneously long after their leaders' death.

Spartacus wasn't a slave. Being a chief at the Roman auxiliary horse military detachment he found himself at gladiator's school where roman warriors were taken to for committing war crimes or defeats. The gladiators were not only the participants of popular roman entertainments but sometimes they could be used as policemen or auxiliary service. Only in the inner discords in Roman Republic they were seldom used as a special detachment. Spartacus started his activity by organizing a military mutiny in Capua then he formed his army with the citizens of Italy who tried to become closer with their status to the citizens of Rome. The Romans defeated the Italics who supported Spartacus and Catilina but in spite of the Romans' victory many of the Italics got the civil status. The Romans remembered Spartacus as a barbarian who wanted to be in contact with them as equal. In the roman's history there were several chiefs of barbarian's auxiliary forces. In the emperor's period the barbarians little by little became the basis of the roman's army. Spartacus was one of the first mercenaries in roman's service, and that's why he was well aware of all the peculiarities of the best army of the world of those times. More over he appeared to be a hereditary mercenary and a professional cavalry man which helped him to find the tactic alternative to the unconquerable roman's infantry. He also knew the theatre of war in Italy not worse than the Romans themselves and that meant a lot. The local inhabitants sympathized with him as his army didn't behave as conquerors.

Only the Odryses and the Getae from Thracians tribes had great horse troops, but the Getae lived a nomad life. Marcus Licinius Crassus's grand son was the first from the Romans who broke through the future Moesia. Before the battle in the region of future Ratiaria he was watching the ritual of a horse killing which he executed later before the battle of Brundisium. In that battle Spartacus tried to strike the roman chiefs and kill Crassus but the grand son of a possibly imaginary winner preferred to fight himself and win in a single combat with an enemy chief.

The name of Spartacus became the symbol of a barbarian as it was known from Thracia. The first «warrior» emperor of Rome Maximinus Thrax governed in 235–238 AC. He descended from the Getae and reminded to the Romans somewhat of Spartacus. The officer-cavalry man who came from Thracia and descended from a nomad tribe gives us a hint that Spartacus descended from the Getae.

Key words: Spartacus, Thracia, the Getae, cavalry, rebellion, mercenary.

За Спартак, един от най-прочутите герои в историята на Стария свят, е писано доста. При това изворовата база за изследването му като личност и обществен деец като че ли не съдържа основания за сериозни промени в разбирането на образа му. Научният свят почти прие популярната научна хипотеза,

базираща се върху установяването на *falsa versio* в една биография от Плутарх, която аз не приемам [вж. **Крыкин, С. М.** 2001, с. 62–72; **Крыкин, С. М.** 2005, с. 62–75; **Крыкин, С. М.** 2007, с. 66–80], подобно на по-малко известния случай с корекцията на текста на «Анабазис» от Флавий Ариан във връзка с откриването в България на руините на «втория» Пистирос, а реално – псевдо-Пистирос [**Крыкин, С. М.** 2014, с. 73–81].

В средата на XX век немският историк К. Циглер [**Ziegler, K.** 1955, S. 248–250] предложи конектура на един израз от биографията на М. Лициний Крас у Плутарх [Crass. 8. 3], присъстващ в текста, в който става дума за произхода на Спартак, конкретно: ἀνὴρ Θρακῆς τοῦ Νομαδικοῦ γένους («мъж тракиец, родом от медите»). Той прие, че всъщност в този израз не е присъствало словосъчетанието Νομαδικοῦ γένους («родом от номадите»), а τοῦ Μοιδικοῦ γένους, и по такъв начин един от най-славните герои на древността сякаш откри своето родно място в Югозападна Тракия, в района на средното течение на Стримон. Локализацията на племето меди отдавна вече не изглежда неубедителна [**Фол, А., Спиридонов, Т.** 1983, с. 38–40, и сл.] – напоследък независимите меди са споменати от **Дион Касий** [LI, 23, 2–27, 2] при описанието дейността в Тракия и Мизия през 29–28 г.пр.н.е. на Марк Лициний Крас-внук. Поради това в България бе решено да се изгради паметник на Спартак в крайния югозапад на страната, в град Сандански, в близост до който предположително се е разполагал споменатият от **Страбон** [Geogr. 7, 36] древен град Гареск [**Геров, Б.** 1961, с. 192, 207; **Mihailov, G. IGBR, IV**, р. 243–245; **Mihailov, G.** 1981, р. 263]. Ефектният монумент украсява малкото градче Сандански в крайния югозапад на България от 1965 г. Но с по-голямо право той би стоял на брега на Дунав, в село Арчар, Видинска област, на мястото на античния град Рациария, основан от римляните вместо стария племенен център на прочутите мизи (гети) [ТД, 1993, с. 228–229]. Авторът на тази статия в края на 70-те г. на XX в. взе участие в състава на българо-италианския екип в разкопките на Рациария [вж. **Ratiarensia**, 1980; **Ratiarensia**, 1984; **Ratiarensia**, 1987]. В последните години Рациария стана полигон за активна дейност на иманярите, от които съществено пострада; при това положение за паметник на Спартак там засега не може да се мисли.

Въпреки че информацията на изворите за драматичните събития остава непроменена и приетата формулировка «въстание на Спартак» също не е променена от времето на А. В. Мишулин насетне [**Мишулин, А. В.** 1936], все още има поле за дискусии. Към събраните по различно време и с различен обем още от Мишулин 65 на брой изворови известия се прибави само известната фреска от Помпей, открита през 1927 г. Така че без преки данни (болшинството от фрагментите само косвено засягат някои детайли при описанието на въстанието на Спартак) известното ни общо взето е немного, което позволява без безпочвени хипотези в рамките на научното мислене да се опитаме да внесем нещо принципно ново, достатъчно обосновано и достойно за признание.

През 1977 г. световната научна общественост отбеляза 2050-та годишнина от въстанието на Спартак със специален симпозиум, на който детайлно се разгледаха както историческият фон на въстанието, така и множество нюанси при описанието на въстаническият състав и на неговите действия. След четири години от печат излезе сборник с профилните статии [**Spartacus**, 1981], в който се изразиха и съмнения в правилното идентифициране на реалната тракийска племенна принадлежност на главния водач на „робското въстание“ – към медите.

В съветската историография тази диспозиция спрямо избраната тема „въстание на Спартак“ стереотипно идва от споменатата студия на А. В. Мишулин за репетиция на „робската революция“ [**Миловидов, В. Ф.** 1955; **Утченко, С. Л.** 1965, с. 144–148; **Утченко, С. Л.** 1972, с. 97–104; **Утченко, С. Л.** 1976, с. 53–54; **Малеванный, А. М., Чиглинец, Е. А., Шофман, А. С.** 1987, с. 79–85; **Чернышев, Ю. Г.** 1995, с. 155–161], тоест на идеята, приета в СССР при Й. В. Сталин. Независимо от това обаче бе направен и пореден опит да бъде разглеждано движението начело със Спартак като продължение на гражданската Съюзническа война [**Заборовский, Я. Ю.** 1985, с. 143–189] въпреки отдавна формулираните твърдения за предоставяне на граждански права едва ли не на всички италики още през 86–84 г.пр.н.е., при цензорите Марций Филип и Марк Перпена [**Кириллов, Р. Н.** 1951, с. 13], както и въпреки наблюденията по-късно за вероятна неубедителна представеност на свободните бедняци в армията на Спартак [**Метушевская, О. С.** 1982, с. 9–10]. Заключениеята на украинския историк струва ми се бяха приети от българския историк, моя приятел Веселин Иванов (1948–2013) [вж. статията му „Спартак“, в: ТД, 1993, с. 266–267], който обясни масовото участие на италиските

бедняци в движението на Спартак като ответна реакция на репресивните мерки на римляните след Съюзническата война.

Особеностите на стратегията и на тактиката, а също така и причините за невероятните постижения на отрядите начело със Спартак, изследователят В. В. Халдеев от Казан [**Халдеев, В. В.** 1985, с. 177–185] се опита да обясни с ефективното използване на конните войски в планинската война, при което той подчерта и добрата ориентация на въстаниците в италианските планини. Най-интересният фрагментарен текст е оставил съвременникът на войната на Спартак – младият тогава **Салустий** [Hist. III, fr. 102] – като че ли въстаналите, „като познавали добре местностите и свикнали да плетат от пръчки селски съдове, те, понеже изпитвали недостиг от щитовете, използвали своето умение, за да се въоръжи всеки с кръгъл щит с неголям размер, каквито обикновено използвали конниците” [**Мишулин, А. В.** 1936, с. 255, док. № 22]. Извън всяко съмнение е, че повечето италиани са поддържали въстаниците. А. В. Мишулин акцентира върху данните на фрагмент № 99 от третата книга на Салустий: „Един [от водачите], Публипор, се спрял в Луканската област, понеже познавал тези места”. Името на водача напомня композитните тракийски имена, поне във втория си компонент, но досега нито един известен траколог лингвист не го е разглеждал и интерпретирал като тракийско [**Tomaschek, W.** 1980; **Detschew, D.** 1976; **Георгиев, В.** 1977; **Дуриданов, И.** 1976]. Така че по-вероятно е името да е местно, италианско, ако се има пред вид първият му компонент. А това означава, че в командния състав на въстаналите присъствали и хора, родом от Италия, което говори много.

Планина–война–конници–траки. Така изглежда логическата схема, в която убедително работят всички посочени компоненти и които характеризират по същество личността на Спартак. Научно-популярните изложения на всички събития, свързани с въстанието на Спартак [срв. **Günther, R.** 1987; **Хёфлинг, Г.** 1992, ч. 3], все още акцентират върху реалиите на една като че ли по-скоро робска война в Италия, а при това в разбирането на самите римляни тази война е била дори не „робска“, а „гладаторска“ – и тъкмо тази разлика се опитва да очертае **Аней Флор** [I, 34; II, 8]: „... робските войни и, което е още по-позорно, – гладаторските” и „трудно е, но може да изтърпим срама на войната срещу робите. Пък те, лишени от съдбата от всичко, могат да се смятат за хора, макар от втора категория, възприели благата на нашата свобода. Но аз не зная с какво име да обознача войната, която бе водена начело със Спартак, тъй като заедно със свободните се сражаваха роби, а върху водеха гладатори. Някои от тях са хора от долно положение, други – от най-мръсно, та умножиха с пакостите си нашите бедствия“. Трябва да се отбележи, че Аней Флор изяснява определена гражданска позиция: „В предишните времена, когато ние започнахме, да си спомним за справедливите и свещени войни с външните народи, за да стане очевидно величието на нарастващата империя; после да се върнем към престъпленията на гражданите, към срамните и нечестивите сражения“. Характерът на различните, водени от римляните войни, е разгледан от Аней Флор от гледна точка на неговата класификация, но именно гладаторската война извиква у него съмнения поради особената биография на нейния инициатор – Спартак [вж. **Малые римские историки...**, с. 278–279 и сл. (Приложения)].

Полският изследовател Йежи Колендо разгледа въпроса как Спартак е станал роб [**Colendo, J.** 1981, р. 71–77], като във връзка с това съпостави информацията у Аней Флор и у Апиан за догладаторския статус на Спартак. Й. Колендо стигна до извода, че най-прочутият сред траките (тракийският произход на Спартак е безспорен, макар че се появиха странни твърдения за името му, че например било гладаторско нарицателно, фактически – прозвище) през определено време е бил наемник на римска служба (стипендиарий), след което станал дезертьор и дори – разбойник, тоест направил опит за бунт. **Цезар** [Bel. civ. III, 4, 6] споменава «Bessos – partim mercennarios» («Бесите – отчасти наемници»), макар че веднага прави уговорка, че те били наети по заповед на Помпей или поне под негово давление. Според твърдението на **Аней Флор** [II, 9] Спартак бил «тракийски войник – пленник, станал дезертьор, после – разбойник, а след това благодарение на физическата сила – гладатор». Интересно е, че този текст, както е редактиран у А. В. Мишулин [**Мишулин, А. В.** 1936, с. 249], е по-интересен: «Спартак, този солдат из фракийских наемников, ставший из солдата дезертиром, из дезертира разбойником, а затем за почитание его физической силы гладатором». Според версията на **Апиан** [Bel. civ. I, 116] Спартак като че ли някога «воювал с римляните, попаднал в плен, бил продаден в робство, попаднал сред гладаторите». Така е в превода, приведен в книгата на А. В. Мишулин [**Мишулин, А. В.** 1936, с. 239]. Обаче в московското издание на превода под редакцията на С. А. Жебелев и О. О. Крюгер [**Апиан, Гражданские войны...**, с. 77] текстът на пасажа гласи: «Он

раньше воевал на стороне римлян, попал в плен и был продан в гладиаторы.» – в този вид той става неразбираем. Към предишния, по-балансиран превод се върнаха петербургските издатели на Апиан [**Апиан, Римские войны...**, с. 91].

Изобщо най-ранните споменавания у римляните на тракийски наемници са при описанието на Югуртинската война в края на II в. пр. н. е. За тези тракийски наемници ни осведомяват Апиан и Салустий. При това **Салустий** [Bel. Jug. 38. 6] дава конкретна информация за две турми траки в Нумидия (cum duabus turmis Thracum), тоест става въпрос за конни поделения. По-късно траките взели участие в гражданските войни на Рим – обичайно когато римските войски действали на Балканския полуостров. За това ни осведомява Цезар – тракийският цар Котис изпратил на Помпей около 500 войници начело със сина си Садала и двеста конници пристигнали от Македония под ръководството на Расциполис (Раскупорис) [Bel. civ., III. 4]; лагерът на Касий бил атакуван от конницата на цар Котис, която се разполагала обикновено на тесалийската граница [Bel. civ., III. 36]; лагерът на Помпей особено достойно бил защитаван от траките и други помощни отряди от варварите [Bel. civ., III. 95]. В много пасажии у Апиан става дума за конни поделения начело с представители на одриската племенна аристокрация. Известни са случаи, когато тракийски династи са воювали в противоборстващи армии (като Раскос и Раскупорис), след което привърженикът на победителите осигурявал прошка за своите победени съплеменници. Според **Апиан** [Bel. civ. IV, 87], когато войските на Октавиан и Антоний, пресичайки Македония, минали и покрай Филипи, южно от планинската част на Тракия, и завзели клисурите, обитавани от племената корпили и сапеи (територията на късното Одриско царство под властта на сапейската династия), по този начин преградили пътя на армията на Брут и Касий, преминала от Абидос в Сест. Царските синове, Раскупорис и Раскос, тогава управляващи страната, решили да се присъединят: първият – към Касий, а вторият – към Антоний, всеки с по 3000 конници. По-нататък **Апиан** [Bel. civ. IV, 104] съобщава, че царските синове се отличили пред Брут и Касий. След битката при Филипи [Bel. Civ. IV, 136] Раскос довел от планината войска и измолил прошка за брат си, като така станал ясен хитрият им замисъл – алтернатива без загуба.

След симпозиума в Благоевград А. Фол предположи, че има вероятност Спартак да е бил в роднински връзки с одриските царе в Тракия [**Тачева, М.** 1987, с. 78–79], ала поради невъзможност да работя с тази негова публикация [вж. **Фол, А.** 1985, Предговор] не успях да се запозная с неговите аргументи, освен с посочения детайл, че Спартак бил носител на одриско царско име. Комемориалната публикация на Живка Велкова [**Velkova, Ž.** 1981, S. 195–198] доста убедително разкри широкото разпространение на ЛИ Спар(а)докос, -токос, -такос сред тракийската племенна аристокрация и сред воините с тракийски произход, най-вече през елинистическата епоха. Въпросното „царско“ име било разпространено не само у одрисите, но също така и сред царете в Боспор [**Крыкин, С. М.** 1993, с. 101–104; **Тохтасъев, С. Р.** 1992, с. 179–183]. Освен това отдавна е засвидетелствано, че много тракийски войници в състава на елинистическите армии (най-богати на сведения са материалите от Египет от времето на Птолемей [**Velkov, V., Fol, A.** 1977; **Bingen, J.** 1983, p. 72–79]) са приемали «царски» имена – вероятно, тогава се е оформила една особена тракийска традиция. Доста съмнително е обаче римляните да се решат да превърнат в гладиатор или да натоварят с по-особени функции лице от царски произход. Според версията на Плутарх в гладиаторската школа в Капуа Спартак имал привилегията да съжителства със съпруга от тракийски произход, при това жрица на Дионис. В характеристиката на Спартак, направена от **Плутарх** [Crassus, 8], се открива и симпатия – Спартак е представен като „човек, който се е отличавал не само с изявено мъжество и физическа сила, но по ума и мекия си характер е заемал много по-високо положение и повече приличал на елин, което трудно би могло да се очаква от човек от неговото племе“. Може би Спартак се е явявал един по-особен гладиатор, с командирски функции или с такива на началник-инструктор (преподавател)? А. В. Мишулин [**Мишулин, А. В.** 1936, с. 254, док. № 20] привежда в това отношение едно странно указание у римския филолог от IV в. **Флавий Харизий** [Ars gram. I, 173, 2, 3] към фрагмента от изгубения трактат «За градското стопанство» на съвременника на гладиаторската война М. Теренций Варон: «Когато Спартак бе несправедливо превърнат в гладиатор...» [**АЛ**, 1988, с. 199, 43; **АП**, 1999, с. 96–88, 388]. У късноантичния писател **Павел Орозий** [Hist. advers. V, 23–24] е направен опит да се обясни организирането от встаниците на погребални гладиаторски боеве (стар етруски обичай, приет и трансформиран от римляните) с участието на пленници – не толкова под влияние на желание на Спартак и Крикс по емоционални причини, колкото поради следването на техния опит като гладиаторски наставници.

В почти всяка страна, влизала в рамките на Римската империя или поне в територии под някогашен римски контрол, са засвидетелствани следи или признаци на практика, обичана от римляните – гладиаторските игри (*ludi gladiatorii*). Изглежда такива игри са се провеждали и в окупираната от римските войски родина на Спартак, някъде в Тракия, най-голямата част от която понастоящем се населява от българи. При всяко споменаване на своя велик прародител българските изследователи проявяват особен интерес към гладиаторите и към гладиаторските игри в старата история на своето отечество [Вагалински, Л. 1991 а, с. 28–32; Вагалински, Л. 1991 б, с. 36–38]. Така Л. Вагалински разглежда основните пътища за попълване на гладиаторския контингент; това били: първо, осъдени престъпници (за грабеж, убийство, палеж, светотатство, бунт) [Вагалински, Л. 1991а, с. 28, 31, бел. 2], като осъдени от съда те избягвали смъртната присъда временно, сражавайки се три години на арената и служейки още две години като помощен персонал; второ, военнопленници; трето, роби, и, четвърто, което изглежда може би странно за тези, които не познават добре старата история, доброволци. А могли ли са римски военни или поне войници на римска служба да се озоват на арената като гладиатори? Такъв е случаят при един от „войнишките“ императори, Клавдий (268–269 г.), конкретно след битката при Ниш и разгрома на готите, нахлували неведнъж откъм Северното Причерноморие. Тази голяма победа е била помрачена от гибелта на около две хиляди римляни, забравили дисциплината на бойното поле и заели се да плячкосват вражеския лагер преди края на сражението. Императорът научил, че в грабежа са взели участие много негови войници и изпратил нарушителите на военната дисциплина (вероятно, инициаторите) в Рим на обществените игри (*mittit ludo publico deputandos*) [Scriptores Historiae Augustae, 11, 8; Властелины Рима..., с. 262; ИБИ, 1958, с. 67]. Разбира се, всички събрани сведения се отнасят към имперския период на римската история обаче традицията на гладиаторските игри се формира явно по-рано.

Днес е малко известно, че римските гладиатори не само са развличали тогавашната публика, но са могли да имат масово приложение и другаде. Изглежда римляните са използвали гладиаторите и като военно-политическа сила в помощните войски, за което има много примери. Например информация за това се открива у Апиан при описанието на гражданските войни; така Децим Брут използвал при убийството на Цезар цял отряд гладиатори [II, 120–122; III, 206], след което в Мутина освен три легиона, той събрал и голям брой гладиатори [III, 49]. Още по-късно Ахенобарб използвал против триумвирите гладиатори [V, 26], Луций изгонил от Рим с гладиаторска помощ Лепид [V, 30]; гладиаторите се прославили в бой с легионерите на Цезар Октавиан под стените на Перузия [V, 33]. През 35 г. пр. н. е. Секст Помпей с армия от три легиона и двеста конници атакувал по море и суша град Кизик, но бил разбит – «там се е намирал неголемият отряд на Антоний, съставен от стражи в гладиаторска школа» [V, 137]. Пасажът с Кизик е много интересен и поради това, че по-късно Йосиф Флавий [Bel. Jud., XX, 2] добавил един доста любопитен факт: юдейският цар Ирод заслужил благодарността на Октавиан поради изпратената навреме военна помощ на наместника в Сирия, Квинт Дидий, за да спре идващи откъм Кизик в Египет гладиатори, стремящи се да помогнат на Антоний след загубата му при Аксиум. В «Африканска война», чийто автор не е Цезар, има епизод [fr. 76], повествуващ за това, че в град Тиздра на Цезар оказал съпротива Консидий, начело на гарнизона и на цяла кохорта от лични гладиатори. През имперската епоха гладиаторите рядко се появяват пред очите на историците, но все пак Херодиан [VII, 11] съобщава, че през 238 г. сенаторът Галикан, «... като отвори гладиаторските казарми, изведе вън гладиатори, въоръжени с тяхното собствено оръжие», и атакува с тях лагера на преторианците, обаче те с неочаквания си излаз успяха да унищожат гладиаторите“.

Като коментира хода на гражданската война, в която самият той участва, любопитна информация съобщава Г. Юлий Цезар [I. 14]: «Само в Капуа бегълците се окопитиха и намериха кураж. Тук те се решиха да осъществят набора на колонисти, въведени в Капуа според закона на Юлий; Лентул заповяда дори да бъдат доведени на форума гладиатори, които Цезар държал там във фехтовалната школа; като ги обнадеждил с обещанието за свобода, той им дал коне и заповядал да го следват; но тъй като тази мярка била порицана единодушно, то той ги разпределил по къщите на римските граждани в окръг Кампания, за да ги контролира». По-късно Целий изпратил Милон да вдигне въстание срещу Цезар [III, 21] и «тъй като у Милон от времето на големите гладиаторски игри оставаха още гладиатори, то Целий сключи с него съюз и изпрати напред в Турийската област, за да се предизвика въстание на пастирите. А когато самият Целий пристигна в Касилин, и по това време в Капуа бяха иззети неговите военни знамена и оръжие, в Неапол бе забелязан отряд гладиатори, имащи за цел да предадат града;

ала след разкриването на тези замисли, той не бе допуснат в Капуа и, като усети опасността (тъй като корпорация от римски граждани се въоръжи и реши да го обяви за враг на отечеството), се отказа от своето намерение и промени маршрута» [**Записки Юлия Цезаря...**, Кн. II]. След което Милон се отправил, за да обсажда град Коса в областта Турии [III, 22].

Спартак загинал през 71 г.пр.н.е. Неговата армия била разпръсната, ала след няколко години, според повествованието на **Салустий** [Cat. 30], в Сената пристигнали съобщения за започващо в Капуа и Апулия робско въстание¹, поради което в Капуа бил изпратен преторът Квинт Помпей Руф, било постановено «отрядите на гладиаторите да бъдат разпределени в Капуа и в другите муниципии в съответствие с техните потребности» (*uti gladiatoriae familiae Capuam et cetera municipia distribuerentur pro cuiusque oribus*) [срв. **Утченко, С. Л.** 1965, с. 150]. Слуховете за робски въстания в Капуа и Апулия породили лъжлива паника, затова „гладиаторските групи на всякий случай были вывезены из Рима и распределены по муниципиям”(?). След гибелта на Катилина бащата на бъдещия основател на Римската империя – Гай Октавий, след претурата получил по жребий управлението на провинция Македония и по пътя натам по извънредно поръчение от Сената, “унищожи остатъците от войските на Спартак и Катилина – завзелите областта на Турии бегълци роби” [**Suet. Vita Div. Aug.** 4]. Защо тази информация от Светоний практически не се коментира, остава неясно. Така **А. В. Мишулин** [**Мишулин, А. В.** 1936, с. 253, док. № 17] привежда споменатия пасаж от Светоний в превод на Д. П. Кончаловский по повод мисията, когато: „После претуры он по жребию получил в качестве провинции Македонию. Направляясь туда, он, действуя в силу чрезвычайного поручения сената, уничтожил остаток банд Спартака и Катилины – беглых рабов, захвативших область Фурий... Ребенком Август получил прозвище Фурийского в память происхождения предков, либо же потому, что его отец вскоре после его рождения уничтожил в области Фурий шайку беглых рабов”. Ясно е, че десетина години след смъртта на своите водачи въстаници разбойници са действали в региона.

В някои извори има тенденция Спартак да се съпоставя с метежните началници, оглавявали римски помощни войски от варвари. Така Корнелий Тацит описва избухналото по времето на Тиберий въстание в Нумидия начело с бившия офицер от помощните войски Такфаринат [Ann. II. 52; III. 20–21, 32, 73–74; IV. 13, 23–26]; при това Тацит сравнява този въстанически водач със Спартак, като го нарича аналогично «дезертър и варварин» и уподобява неговия опит да се сдобие чрез мирен договор със земи на стремежа на Спартак да започне мирни преговори с римляните. Римляните помнели, че още през 140 г.пр.н.е. водачът на въстаниците в Югозападна Испания – Вираат, почти спечелил войната с тях и сключил мир. Но Вираат и Такфаринат все пак действали далече от Италия и Рим, затова вероятността Спартак да е водил мирните преговори на вражеска територия се нуждае от по-обстойно разглеждане.

В «Анали» на Тацит се съдържат и други любопитни факти: скоро след гибелта на Такфаринат бившият преторианец Тит Куртизий се опитал да вдигне въстание на робите при Брундизий [IV, 27]; при управлението на Клавдий в Долна Германия по-рано служилият на римляните Ганаск прави опит да разбунтува хавките [XI, 18–19]; през 64 г.пр.н.е. гладиаторите се опитвали да излязат от Пренесте – това не им се удало, но пробудило историческата памет за Спартак [XV, 46]. В «История» **Тацит** обръща голямо внимание на въстанието (69–70 г.) на спомагателните кохорти на батавите начело с Юлий Клавдий Цивилис [Hist. I. 59 sqq.]. За армията на великия Рим не са достигали конни войски, което често е принуждавало Рим да използва конните отряди на варварите. Дезертърството или измяната на такива съюзници не са били рядко явление особено след римското настъпление към тяхната родина.

При организацията на провинция Македония римляните водили десетки години борба с тракийските племена [**Walbank, F. W.** 1981, р. 14–27], и при това не само с граничните. Като че ли само одриските царе, съвременници на въстанието на Лъжефилип-Андриск, са се стремили да показват лоялност спрямо новите господари на Македония независимо от антипатиите на повечето траки, което особено се проявило при Митридатовите войни. Съпругата на Спартак, ако се доверим на Плутарх, е била пряко свързана с оракула на Дионис в Родопите. Известният български археолог и медиевист Н.

¹ В превода на текста и коментара в руското издание на Салустий (от В. О. Горенштейн) по неясна причина се вижда интерполация за събитията в 74 г.пр.н.е., т.е. за началото на въстанието на Спартак [**Гай Саллюстий Крисп, Сочинения...**, с. 176, прим. 141].

Д. Овчаров откри в Източните Родопи в близост до гр. Кърджали монументалните руини на светилището Перперикон/Перперек, в района със златоносните мини – светилище, което функционирало поне от микенско време чак до османското нашествие. Въпросното мегалитно светилище (на Дионис?) през късноримския период било реорганизирано като център на византийска, християнска епископия. Ала идентификацията на Овчаров на този оракул с оракула на Дионис в Родопите решително се критикува от В. Фол и други известни специалисти и не изглежда безспорна и убедителна.

Прорицалището било обслужвано от жреци от племенния съюз на бесите [Hdt. VII. 111], част от които периодически попадали под властта на одрисите, което пък подклаждало взаимно съперничество и вражда [за бесите вж.: Фол, А., Спиридонов, Т. 1983, с. 20 и сл.; ТД, 1993, с. 38–39]. Планинските беси били известни като наемници, но силни конни войски не са събирали никога. Светоний в своята биография на Август [Vita Aug. 3, 2] описва по следния начин последните постижения на Гай Октавий, бащата на основателя на Римската империя. След унищожаването на остатъците от отрядите на Спартак и Катилина до Турии най-накрая той отишъл съгласно назначението си в Македония и разбил в сражение беси и траки. Иначе качественият руски превод на извора [Г. Светоний Транквилл, **Жизнь двенадцати Цезарей...**, с. 379, бел. 3] съдържа кратък, но и крайно несполучлив коментар: «Бессы – разбойничье фракийское племя». Обаче именно бесите са били неизменни служители на много популярния далеч извън Родопите култ към Дионис – етнонимът се явява като разширителен от името на произлезлия от племето сатри жречески род. Според твърденията на някои български археолози богато украсената беска керамика, откривана при разкопките на някои светилища в Родопите, може да се разпознае [вж.: Домарадски, М. и кол. 1999, с. 35].

От всички тракийски племена с мощна конница са разполагали само одриси и гети – това е добре видимо в описанието на най-мощната военна акция на одрисите – похода на Ситалк в 429 г. пр. н. е. към Македония [Thuc., II. 95–101]. Поради това една „беска версия“ за произхода на Спартак едва ли може да се приеме.

Тракийският произход на водача на гладиаторската война не е подлаган на съмнение от никого. Но неговият образ често се разглежда от нас като художествено съчетание на романтичните фантазии на Рафаело Джованьоли и характеристики, установявани на базата на римската наративна традиция. В Русия през последните години двукратно излезе от печат исторически роман за Спартак от В. А. Лесков. За съжаление, не се е получило подчинено поне на известна научност изложение за древна Тракия. Непознатите на руския читател произведения от български писатели, повествуващи за тракийската историческа действителност, са много по-качествени [Цонев, П. 1986, ч. II; Харманджиев, Т. 1990], особено писаните от видни български траколози от мащаба на Хр. Данов [Даскалова, М., Данов, Х. 1977]. Удивлява това, че понастоящем траколозите в България не се решават нито на йота да се разминат с литературната версия от Плутарх, както показва статията „Спартак“ от Веселин Иванов в сводното издание „Тракийска древност“ [ТД, 1993, с. 266–267].

Последното научно-популярно издание в Русия за Спартак и неговото дело излезе през 2011 г. в Петербург [Горончаровский, В. А. 2011]; в него се запазват почти всички традиционни представи и отсъстват новите схващания, а още по-малко – хипотезите.

Трябва да се отбележи, че проблемът за качеството на информацията от наративните извори сериозно засяга темата за въстанието на Спартак. Така според наблюденията на немския историк Г. Пърл у Салустий и другите тълкуватели на събитията в Италия от I в. пр. н. е. не е имало ясна определеност при разграничаването на етническите контингенти на гали и германци [Perl, G. 1985, S. 207–212]. Ето защо информацията от запазените фрагменти на третата книга «История» на Салустий («Крик и его соплеменники – галлы и германцы – рвались вперед...») се подлага на съмнение независимо от това, че Салустий все пак е бил съвременник на епохалната инвазия на войските на Г. Юлий Цезар дълбоко в Германия.

Впрочем победените от Г. Марий кимври и тевтони се възприемат от съвременниците на тогавашните събития по-скоро като гали. Ако вземем под внимание заключението на група немски учени за съществуването между келтските и германските племена в района на Рейн и на други (по етнокултурна определеност) народи, които по-късно се оказват в зони на активизация на германските етноси, то има смисъл да се повдигне въпросът за невъзможността германците да са били компактно представени в самата Италия до времето на прочутите походи на Цезар [Щукин, М. Б. 1994, с. 20;

срв. Буданова, В. П. 2000, с. 19]. В събитията около гладиаторското въстание не фигурира нито едно германско име, няма нито един етнографски детайл, свойствен за германците.

Имената Спартак и Тракия у античните автори са органично и пряко свързани. По ирония на съдбата първият варварски и «войнишки» император в Рим е роден в Тракия. В «История на Августите» [вж. Егунов, А. Н. 1997, с. 121; АЛ, 1988, с. 137–138] се привежда биографията на император Максимин (235–238) с прозвище «Тракиец», който произлизал «от едно село в Тракия по съседство с варварите. При това той сам е бил от варварски произход по баща и майка, като бащата е бил от готски, а майката – от алански произход»². Същата информация възпроизвежда Йорданес [Get., 83], докато Херодиан [VI, 8. 1] повествува за войник, който някога бил пастир, родом от траки и „смесени варвари“. Гигантът конник в началото на своята кариера едва научил латински език и веднъж се обърнал към император Септимий Север «почти на тракийски» [SHA. Maxim., II. 5: prope Thraecica [lingua]. При Макрин (217–218) обиденият Максимин напуска военната служба, купува имения в Тракия, в своето родно село, редовно търгува с готите [cum Gothis – IV, 4], почти като свой бил обичан от гетите [IV, 5: a Getis amatus est] и имал приятелски контакти с аланите по брега (сигурно на р. Дунав). Любопитно е това, че в старите преводи на „История на Августите“, в българското двуезично издание [ИБИ, 1958] се предполага, че бъдещият император търгува с готите и че е обичан от тях, докато в руския превод е обратното – там фигурират гети [Властелины Рима..., с. 183]. Бъркотия при разграничаването на готи от гети долавяме още в два пасажа от „История на Августите“ [SHA. Ant. Car. X. 6; Ant. Geta. VI. 6]. Присъствието на готи по Долното Подунавие за пръв път се установява за 214 г. [Буданова, В. П. 1990, с. 11], макар че някои косвени свидетелства говорят за възможната им поява малко по-рано [Чаплыгина, Н. А. 1990, с. 37; Лавров, В. В. 1993, с. 179–180]. В. П. Буданова отбелязва обаче, че дори през периода IV–VI в. Балканската Готия се е разполагала в откъснута Дакия и никога нейните граници не са достигали до дунавския бряг, при това аланите започват да се появяват около Дунав от средата на I в. от н.е.

«История на Августите» (Scriptores Historiae Augustae) често не се признава като надежден извор, повече доверие извиква Херодиан, у когото се предава един слух [Herod. VII, 1, 2], според който някога Максимин бил пастир в тракийските планини, следователно родината на императора би трябвало да търсим в римска Мизия, в придунавската част на днешна България. А мизите и Мизия са свързани със Спартак чрез още един важен детайл в биографията му.

Мизите са един тракийски племенен съюз на северозапад в придунавска България, активен в късноелинистическата епоха според една от гледните точки [Фол, А. 1975, с. 25]. Според другата гледна точка [Тачева, М. 1987, с. 75–78; Тачева, М. 1980, с. 31–49] това не са мизи, а гети. През 29 г. пр. н.е. внукът на победителя на Спартак, триумвирът М. Лициний Крас, провежда победоносен поход в Подунавието [Dio Cass., I. 23, 2 – 27], и при това преди решителната битка според известието на Аней Флор [II, 26] мизите осъществили военен обред – жертване на кон пред бойните редици [Малье римские историки..., с. 185: „Тотчас перед строем мезийцы заклали коня...“]. Спартак също жертвал бял кон и като че ли е загинал в битката при Бриндизиум, сражавайки се пешком, без кон. У хуните също е имало обичай да жертват пред строя бял кон. Предполага се, че и у мизите имало подобен обичай с аналогична соларна символика, но това е въпрос за проучване от сферата на етнологията [Маразов, И. 1978, с. 126–127, 136–137].

Според мнението на някои български учени битката се е състояла около днешното село Арчар във Видински окръг (на територията на съвременна България), където по-късно римляните изградили големия град Рациария. Наблизо се издигат западните върхове на Стара планина, наблизо се намира и Дунав – вероятно там някъде сред потомците на трибалите, или пък сред гети или мизи се ражда бъдещият император Максимин, който бил поддържан от обитателите на Панония и варварите траки [Herod. VIII. 6. 1.]; самият Максимин бил тракиец и варварин [SHA. Maxim. IX. 5: Thrax et barbarus erat], затова и управлявал подобно на Спартак и Атенион [IX. 6: prorsus ut Spartaci aut Athenionis exemplo imperaret].

Явно Максимин въобще не е бил гот, но смесването на етнонимите гети и готи в изворите не е случайно. Така готско-византийският историк Йорданес изрично указва германците готи като потомци

² SHA. Maxim., I, 5–6: hic de vico Thracie vicino barbaris, barbaro etiam patre et matre genitus, quorum alter e Gothia, alter ex Alanis genitus perhibetur.

на северните траки гети, а и неговото главно произведение се нарича «Гетика». В неговото по-малко известно произведение «Романа» [Rom., fr. 284] загиналият в средата на III в. в битката при Абритул император Траян Деций е победен като че ли не от готи, а от гети. Съвременникът на Йорданес – Марцелин Комес, фигурира като елин и като секретар на Юстиниан, а в неговия «Хроникон» за годините 505, 514, 517 и 530 «готско» и «готи» се оказват заменени с «гетско» и «гети». Аналогично готи и гети са объркани и у Прокопий Кесарийски. Възможно е по такъв начин в биографиите в «История на Августите» да се фиксира положението през IV–VI век. Действително около края на IV в. готите върлували в Мизия и Тракия, затова въпросното смесване на готи и гети не изглежда правдоподобно. Вероятно Юлиан Апостат пръв допуска смесването на гети и готи, за да се обяснят териториалните претенции на готите към придунавските земи, към които ги изтласкват хуните от Северното Причерноморие. Така едно изконно божество на гетите, Залмоксис, за което споменава и Херодот (IV, 93–96), както и други антични учени [ТД, 1993, с. 108–111 (статията за Залмоксис от Д. Попов); ИД, 1984, с. 86–92 (К. Йорданов); ИД, 2011, с. 154–162 (К. Йорданов)], става праобраз на митическия готски водач, споменат от Йорданес в «Гетика» [Iord. Getica, 39; Йордан, Гетика...]. За исторически предшественици на своите водачи крайдунавските готи освен митическия Залмоксис, обявили и изтъкнатия южнотракийски (одриски) цар Севт, както и помощника на последния голям владетел Бурбиста – Дикиней.

Вече неведнъж аргументирано е отбелязвано, че водачите на робски въстания са имали и жречески функции. Фреска, открита в Помпей през 1927 г., представя нападение над Спартак от вероятно местния жител Феликс, като и двамата са представени яздещи на коне. Оттук и изводът, че описаното от Плутарх жертване на кон преди последната битка е реално описание на култов обряд, по подобие на този, описан от римляните преди битката с мизите [Kamienik, R. 1981, S. 41–43]. Ако номадският произход на Спартак у Плутарх не е въображаем, то можем да допуснем още една версия за произхода на водача на гладиаторската война – гетската, като използваме всички факти, които я подкрепят.

Версия за гетски произход на Спартак все още не е била предлагана. Известно е, че гетите са населявали територията на къснолатинска Дакия (земите на Румъния и Молдова), като освен това те са съседни на южните траки, в североизтока на днешна България [ИД, 1984, с. 72–123; ИД, 2011, с. 131–236]. От VI в. пр. н. е. с гетите са взаимодействали със скитите и така се е осъществило взаимопроникване на два етнокултурни масива [Moscalu, E. 1983; Мелюкова, А. И. 1979; Лазаренко, И. 2015].

Когато се разглежда почти фантомната хипотеза за гетския произход на Спартак, трябва да се спомене още едно известие, приведено у А. В. Мишулин [Мишулин, А. В. 1936, с. 253, док. № 17]. Това е свидетелството на гръцкия ерудит от III в. от н. е., Агений [Deipn. VI, 272–273]: «... Гладиаторът Спартак, след като избягал по време на войните с Митридат от италиятския град Капуа и разбунтувал голямо количество роби – той и самият бил роб, тракиец родом – опустошил цяла Италия за достатъчно дълго време, тъй като всекидневно приемал множество роби. И ако Спартак не бе загинал в открит бой с Лициний Крас, той не би направил вероятно толкова затруднения на своите сънародници, както това се случи на Сицилия при Евън». Това, че сред гладиаторите в немалко количество имало траки и гали, отбелязва Плутарх [Crass., 8]. Обаче тези имена биха могли да обозначават не етническата принадлежност, а гладиаторския профил (специализация)? А и с кого от траките римляните биха могли да имат военни контакти малко преди въстанието и на кого после би могъл да се опре Спартак като ръководител на армия?

Към гетския племенен съюз се отнасяли кробизи, теризи, агатирси, миргети и тирагети. Свидетелствата на Херодот [IV, 93] и Тукидид [II, 96, 1] предполагат наличие на важни елементи на ранна държавност у гетите, като тяхната общност се е консолидирала чрез общия, характерен за тях култ към Залмоксис [Hdt. IV, 14; 95, 1–5; 96, 1–2]. По въпроса за похода на персийския цар Дарий I срещу скитите «бащата на историята», Херодот, отбелязва, че тези «най-храбри и справедливи сред траките» единствени измежду племената се осмелили на съпротива срещу персите. След несполуки и отстъпления гетите били принудени да отстъпят на Дарий контингента на конните си стрелци. В края на VI или в самото начало на V в. пр. н. е. гетските земи между планината Хемус (дн. Стара планина в България) и делтата на Хистрос (дн. р. Дунав) се оказват в границите на ранната Одриска държава, при нейния пръв известен владетел Терес. През 429 г. пр. н. е. гетските конни стрелци съставяли съществена част от конницата в огромната армия начело с одриския цар Ситалк по време на внушителния поход в Македония и Халкидика [Thuc. II, 98, 2]. В неговата 150-хилядна армия конницата като

че ли е съставлявала една трета част и се е попълвала от самите одриси и гети. Такава цифра дори у сравнително предпазливия в своите твърдения Тукидид буди съмнение. Впрочем и самият той е знаел за явния демографски превес на скити над траки – по военна сила и численост на своята войска скитите са превъзхождали траките [Thuc., II, 97, 5]. И ако Херодот привежда чудовищно невероятни цифри за войските на персийския цар, в частност за контингента на събраните вероятно по Егейското крайбрежие в помощ на пришълците македонци и траки – те наброявали до 300 000 души [Hdt., VII, 185], Херодот все пак признава военното надмощие на скотовъдите скити [Hdt., IV, 46, 2]. А траките «бащата на историята» [V, 3, 1] счита за втори по численост след индийците измежду известните нему народи. При това украинската археоложка Н. А. Гаврилюк [Гаврилюк, Н. А. 1989, с. 17–24], като пресметна екологическите ресурси на причерноморските степи, определи максимума в числеността на скитското население и неговата войска – съответно 678 и 136 000 души. Приема се, че у номадите всеки пети мъж е бил войник [вж. Крадин, Н. Н. 2002, с. 71–72]. Китайските хронисти са определили тази закономерност по статистически данни за хунну. Така става ясно, че и упоменатите от Херодот траки се отличават от класическите номади – «царските» скити, както и това, че мобилизационните възможности на балканските жители явно са отстъпвали на възможностите на степните жители. На свой ред А. Фол [1970, с. 121–126, 64], като се позовава на изследванията на учени като К. Белох и Г. Кацаров, които считат всеки четвърти жител в древността за потенциален боец, предполага населението на бъдещата римска провинция Тракия да е възлизало на около 600–700 000 души, за придунавска Мизия той прибавя още 150–200 000. Общият сбор възлизал от около 800 000 до 1 млн. траки. У А. Фол числеността на жителите на Тракия се съотнася с вероятно завишената цифра у Тукидид за участниците в похода на Ситалк срещу Македония [Thuc., II, 96–101]. Противоречие с изворите има, при това станаха известни някои етнографски наблюдения за бита на степните номади, според които при нужда те били в състояние да оставят стадата си под контрола на не повече от 5% от своето население [вж. Архаическое общество..., Ч. 2, с. 304]. Армията на Ситалк, набрана за похода, но не измежду всички траки, би отстъпвала съществено пред числеността на скитите.

Воини гети са участвали през 411 г.пр.н.е. в акциите на одриския владетел Севт I. При обсадата на Кардия траките са съумели да победят атиняните при това според данните на Полиен [VII, 38] се отличили две хиляди лековъоръжени гети. През 70-те–60-те години на IV в.пр.н.е. гетите изградили своите политически центрове, които, както се вижда по материалите от царските гробници при селата Аджигьол и Борово, са поддържали политически и дипломатически връзки с одриския цар Котис I. През 339 г.пр.н.е. царят на скитите Атей отначало воювал с неизвестен гетски владетел в делтата на Хистрос, след което бил разбит от армията на Филип II Македонски. Филип II използвал като съюзник гетския цар Котела. Според твърдението на Атений [XIII, 557 d] това съглашение било скрепено с династически брак между Филип и гетската принцеса Меда. През 335 г.пр.н.е. Александър III Велики стъпил на дунавския остров Певка и отблъснал на левия бряг на реката отряд от гети. Ариан [Anab. I, 3, 5] информира за състава на войската на гетите – 10 000 пехотинци и 4000 конници. Доайенът на българските траколози А. Фол възприема тези цифри като показател за мобилизационните възможности на гетския племенен съюз и предполага численост на придунавските гети около 55–60 000 души [Фол, А. 1970, с. 150].

Между 331 и 325 (по-вероятно 326/325 [ТД, 1993, с. 115]) г.пр.н.е. Зопирион, македонският стратег в Тракия, се опитал да подчини гетите и скитите, но загинал наскоро след несполучливата обсада на Олбия. През 313 г.пр.н.е. гетите помагат на съюза от западнопонтийски гръцки колонии начело с Калатис да се съпротивлява на инвазията на елинистическия владетел Лизимах. На границата на IV и III в.пр.н.е. гетите съумяват до такава степен да се консолидират, че под ръководството на Дромихет побеждават и пленяват настъпилия срещу тях Лизимах, за което са единодушни Диодор [XXI, 11–12], Страбон [VII, 3, 8; VII, 3, 14], Полиен [VII, 25] и Павзаний [I, 9, 5–6]. През първата половина на III в.пр.н.е. придунавските гети запазват собствената си държава – свидетелство за което се явява изследваната прочута гробница при с. Свещари. Тогава според Филарх [Athen., XII, 536 d] с големи богатства е изпъквал владетелят на кробизите Исант. Около 200 г.пр.н.е. западнопонтийската колония Хистрия регулирала своите отношения с гетския владетел Залмодегик и освен това се възползвала от помощта на един гетски незначителен владетел, Ремакс, срещу друг – Золтес. По-късно прочутият обединител на гетите Бурбиста заел няколко гръцки колонии по западния и по северния бряг на Черно море и се опитал да помогне на Помпей в борбата му с Цезар. Поради съзаклятия и убийства тези

прославени пълководци не могли да осъществят докрай своите планове; междуременно обединената гетска територия пак се разделила на четири дяла. На свой ред Бурбиста управлявал във времето след войната със Спартак – около 60-те–50-те години на I в. пр. н. е. Според известието на **Дион Касий** [LI, 22, 8] причина за отслабването на гетите била тяхната взаимна вражда, която ги обезсилвала. През 29–28 г. пр. н. е. бил осъществен походът на М. Лициний Крас (внук на триумвира) в посока от юг към Дунав, с който бил нанесен силен удар върху разединените гети (а също и върху мизите, у които той наблюдавал принасянето на конска жертва пред войнишкия строй). Гетите в Добруджа не оказали голяма съпротива, те признали римската власт и били включени в имперската военно-политическа система (45 г. от н. е.).

Ако отново се върнем към хипотезата за гетски произход на Спартак (тракиец номад – по указанието у Плутарх, но без конектурата на К. Циглер), то сред местните жители в Тракия само гетите напомняли по своя начин на живот за живота на подвижните скотовъди. Спартак би могъл да попадне сред римляните само като наемник, дори като началник на варварски конен отряд. Като че ли военни стълкновения между гетите и римляните преди дълбокия рейд на внука на мнимия победител на Спартак – Марк Лициний Крас, не е имало, поне след гладиаторското въстание. Никой от античните автори не смята бесите и одрисите за номади. Контактувалите дълго време с тях атиняни не биха могли да не видят това. Възможната племенна принадлежност на великия тракиец произтича и от самата етимология на името му, която е доста близка до името (или псевдонима) на един от най-загадъчните културни дейци – Шекспир. Накрая е необходимо поне накратко да се обрисова историко-географския фон на страната, откъдето Спартак пристигнал в Италия, този най-благороден (мнение на античните автори, макар че по логиката на събитията Спартак се е явявал техен враг) водач на въстаналите.

Точната историческа картина на древна Тракия в необозримото море от публикации по тракология се удава на малък брой специалисти. Рационално балансирана изглежда една работа, преведена на западноевропейски езици – монографията на Хр. Данов от 1969 г. Впечатлява мозаичното изложение на данните за историята на траките с привеждане на съдържащите ги изворово известия в едноименната научно-популярна книга на Г. Михайлов [1972]. Ал. Фол, лидер не само сред българските траколози, който остави голямо по обем творчество, впечатляващо с широтата на проучванията [Фол, А. 1970; Фол, А. 1972; Фол, А. 1975; Фол, А. 1990]. Важно е това, че А. Фол и М. Тачева подготвиха двукратно издадени университетски учебни помагала по тракология [Фол, А. 1981; Фол, А. 1997; Тачева, М. 1987; Тачева, М. 1997]. Общата картина допълват кратката енциклопедия «Тракийска древност» [ТД, 1993] и колективният труд «Етнология на траките» [Георгиева, Р., Спиридонов, Т., Рехо, М. 1999]. Само една съветска монография, написана от Т. Д. Златковская [1971], в известна степен конкурира българските по широчина и изчерпателност в интерпретацията на изворовата база. Скромно се присъединява и авторът на тези редове, който анализира спецификата на държавността у южните траки и стопанско-икономическата им дейност [Крыкин, С. М. 2002 а, с. 101–114; 2002 б, с. 115–121; 2006, с. 225–243; 2008, с. 74–88; 2016, с. 203–219].

Южните траки живеят в села, най-често в малки полуземлянки или колиби с опорно-стълбова конструкция от преплетени пръти, обмазани с кал. Където е имало камъни, от тях са правели зидове, със или без спойка от кал. Подовете обикновено са били от трамбована глина. С колибите са съседствали стопански постройки, като дългите огради предполагат развито скотовъдство. Един от видните български траколози – Ив. Венедиков, се опита да определи нивото на развитие на земеделието у траките [Венедиков, И. 1981], но го прави не особено убедително. На тракийските полета преобладавали различни видове пшеница (лимец), които, за разлика от по-нежните, голозърнести сортове, не били удобни за дълго съхранение и износ. Икономиката на южните траки не била пазарна, а архаична натурална. Ксенофонт засвидетелства в периферията на Одриското царство най-обикновено „полюдье“, при това в най-примитивната му форма – «кормление».

Тукидид [II, 97, 3] посочва, че размерът на годишните приходи на приемника на Ситалк – Севт I, се изчислява на 400 таланта в скъпоценни метали, освен «подаръците»; Диодор [XII, 50–51] пресмята приходите на одриския владетел в 1000 таланта. Ксенофонт е служил с 6000 наемници именно на бъдещия цар Севт II още по времето, когато Севт е бил парадинаст, тоест второ по значимост лице в Одриското царство. На Севт не са му достигали около две хиляди войници, за да подчини разбунтувалите се тини, по-рано изпълняващи „полюдье“ към неговия баща. Севт обещал на 6-те хиляди гръцки

наемници 30 таланта само за един месец [Xen., Anab., VII, 2, 36], но успял да събере само един талант в метални пари и 600 бика, 4000 овце и 120 роби, като не спазил предварителното споразумение. Той на два пъти предлагал на Ксенофонт да намали числеността на наемния елински контингент до хиляда души [Xen., Anab., VII, 6, 43 и 7, 50–51], за да спести месечните разходи за тях до 5 и годишните до 60 таланта. Тези цифри добре показват слабото застъпване на стоково-паричните отношения в икономиката на южнотракийското Одриско царство в сравнение с развитите антични полиси. Ранноелинистическите траки са изградили поне два града, които външно напомняли на гръцките образци – Севтополис и Кабиле. Но това са «царски» градове (напълно разкопаният Севтополис е побирал не повече от четиридесет знатни семейства), напълно различни от истинската полисна организация. Откритият от полския археолог М. Домарадски в центъра на Тракия – при това договорът на емпоритите от Пистирос с тракийската племенна аристокрация бе открит до с. Ветрен и причислен към руините на градището от класическата епоха, до градчето Септември – още един, по название гръцки полис, Пистирос [Домарадски, М. 1995], представлявал емпорий (търговска колония). Известният още на Херодот и реално съществувал Пистирос се е разполагал срещу остров Тасос на Егейското крайбрежие, а мащабното (250 дка!) градище до градчето Септември все още предстои да се идентифицира; то много повече напомня на един от тракийските „царски“ градове. Така или иначе договорът със споменатия Пистирос говори много. Убедително бе показано, че одриските царе са започнали да изискват средства от разположените по периферията на техните владения елински полиси, и това е било много важно за тях, понеже тракийската екстензивна икономика, икономика на свободни тракийски общини поради ниска стоковост не позволявала да се събират значителни приходи. Стандартите на елинската цивилизация са били недостижими за траките [Георгиева, Р., Спиридонов, Т., Рехо, М. 1999, с. 11 (Ив. Георгиева)].

Вече споменатият изтъкнат български историк Г. Михайлов през август 1968 г. на симпозиума в Солун допусна по категоричен начин за първата половина на I хил. пр. н. е. следното: «Тракия, както и Македония, се явяваха страни с достатъчно примитивна култура и можаха да променят малко по малко своя вид под влияние на гръцките колонии...» [Mihailov, G. 1970, p. 76].

Елинизираният тракиец Спартак е бил принуден заради придобивки и материално благополучие да продаде своето воинско умение и талант, но се оказва пред лицето на жестоките римски нрави и се разбунтува. Неговият тракийски свят се оказва обречен в очакването на инвазии от добре организирания и прекрасно въоръжен враг. Именно през I в. пр. н. е. римляните започват серия атаки на тракийските земи и по-късно се случва това, което трябва да се осъществи. Българският археолог от старата школа К. Жуглев отбелязва: «В тази стогодишна борба между траки, римляни, гърци, гети, сармати и др. настъпват редица *икономически промени* и се създава нова политическа ситуация. Всичко това се отразява на търговския обмен както вътре в страната, така и извън нея... Такъв организиран от военната и административна власт и с някои реформи ред и *относителното спокойствие* в цялата страна, бяха крайно необходими за развитие на икономиката. Настъпиха особено благоприятни условия за възстановяването и по-нататъшното развитие на Мизия и Тракия. Оттук насетне различните племена били подчинени на префекти и стратежи, които чрез военната и административна власт по префектури и стратегии, внимателно следяли за всяко движение сред местното население. Тази организация прави почти невъзможно преместването на племена и създава принудителни ред и спокойствие в Мизия и Тракия. Цялата страна била твърдо обхваната от римското провинциално устройство, което системно потиска свободолюбивия дух на тракийското население и постепенно го насочва към производителен труд» [Жуглев, К. 1966, с. 199, с. 211–212]. В разпореждане на легендарния тракиец се оказва стихийно събрана и наскоро обучена армия, числеността на която надминава мобилизационните ресурси на всички южнотракийски земи. А curioso, след три столетия властта в Рим е взета от първия варварски по произход («войнишки», по определението на историците) император, Максимин Тракиец, при това той е родом от същите места, откъдето според нашите предположения произхожда най-прочутият гладиатор. Смятам, че Максимин не случайно напомнял на римляните Спартак и не само поради общността на родното място. Ала да се състезава със своя сънародник в таланта да организира войните, бившият римски *magister equitatum* (магистър на конниците – пак съвпадение) не съумява. Спартак надминава дори своя велик съвременник – неукротимия враг на Рим, понтийския цар Митридат VI Евпатор, и с това става привлекателен обект на изследвания за военните истории от всички времена.

ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES

Извори:

Аппиан, Гражданские войны... – Аппиан. Гражданские войны. Ред. С. А. Жебелев и О. О. Крюгер. Москва: Российская политическая энциклопедия, Селена, 1994. [Appian. Graszdzanskiye vojny. Red. S. A. Czebeljov i O. O. Kryuger. Moskva, Rossijskaya politisheskaya enziklopediya, Selena, 1994.]

Аппиан, Римские войны... – Аппиан. Римские войны. СПб.: Алетея, 1994. [Appian. Rimskiye vojny. SPb.: Aletheja, 1994.]

Властелины Рима... – Властелины Рима. Биографии римских императоров от Адриана до Диоклетиана. Москва, 1992. [Vlasteliny Rima. Biografii rimskich imperatorov ot Adriana do Diokletiana. Moskva, 1992.]

Гай Саллюстий Крисп, Сочинения... – Гай Саллюстий Крисп. Сочинения. Пер. и комм. О. В. Горенштейна. Москва, 1981. [Gaj Sallustij Krisp. Sashineniya. Per. i comm. O. V. Gorenschteina. Moskva, 1981.]

Г. Светоний Транквилл, Жизнь двенадцати Цезарей... – Гай Светоний Транквилл. Жизнь двенадцати Цезарей. Пер. М. Л. Гаспарова. Москва, 1988. [Gaj Svetonij Trankvill. Cziznj dvenadzati Cezarej. Per. M. L. Gasparova. Moskva, 1988.]

Записки Юлия Цезаря... – Записки Юлия Цезаря и его продолжателей о гражданской войне, об Александрийской войне, об Африканской войне. Пер. и вступ. статьи М. М. Покровского. Москва, 1991. [Zapiski Yuliya Cezarya i ego prodolzchatelej o graszdzanskoj vojne, ob Alexandrijskoj voine, ob Afrikanskoj vojne. Per. i vstup. statji M. M. Pokrovskogo. Moskva, 1991.]

Иордан, Гетика... – Иордан. Гетика. Пер. и комм. Е. Ч. Скржинской. Москва, 1960. [Jordan. Getika. Per. i komm. E. Sh. Skrczinskoj. Moskva, 1960.]

Малые римские историки... – Малые римские историки. Веллей Патеркул. Римская история. Анней Флор. Две книги римских войн. Луций Ампелий. Памятная книжица. Приложения: Немировский А. И. Три малых римских историки. Москва, 1995. [Malye rimskiye istoriki. Vellej Paterkul. Rimskaya istoriya. Annej Flor. Dve knigi rimskich vojn. Lucij Ampelij. Pamjatnaya knizsica. Priloszeniya: Nemirovskij, A. I. Tri malych rimskich istoriki. Mokva, 1995.]

Mihailov, G. IGBR, IV – Georgi Mihailov. Inscriptiones graecae in Bulgaria repertae. Vol. IV. Serdicae, 1966.

Проучвания:

Архаическое общество..., Ч. 2 – Архаическое общество: узловые проблемы социологии развития. Ч. 2. Москва, 1991. [Archaisheskoye obstshestvo: uzlovye problemy sociologii razvitiya. Sh. 2. Moskva, 1991.]

Буданова, В. П. 1990 – Вера П. Буданова. Готы в эпоху Великого переселения народов. Москва, 1990. [Vera P. Budanova. Goty v epochu Velikogo pereseleniya narodov. Moskva, 1990.]

Буданова, В. П. 2000 – Вера П. Буданова. Варварский мир эпохи Великого переселения народов. Москва, 2000. [Vera P. Budanova. Varvarskij mir epochi Velikogo pereseleniya narodov. Moskva, 2000.]

Вагалински, Л. 1991 а – Л. Вагалински. За социалната принадлежност на гладиаторите в Тракия. – Археология (София) 1991. Кн. 1, 28–32. [L. Vagalinski. Za socialnata prinadlecnost na gladiatorite v Trakija. – Archeologija (Sofia) 1991. Kn. 1, 28–32.]

Вагалински, Л. 1991 б – Л. Вагалински. Ново скулптурно свидетелство за гладиаторските игри във Филипопол. – Археология (София) 1991. Кн. 2, 36–38. [L. Vagalinski. Novo skulpturno svidetelstvo za gladiatorskite igri vav Philipopol. – Archeologija (Sofia) 1991. Kn. 2, 36–38.]

Венедиков, И. 1999 – Иван Венедиков. Развитие на земеделието по българските земи. София, 1999. [Ivan Venedikov. Razvitie na zemedelieto po balgarskite zemi. Sofia, 1999.]

Гаврилюк, Н. А. 1989 – Надежда А. Гаврилюк. Домашнее производство и быт степных скифов. Киев, 1989. [Nadeczda A. Gavrilyuk. Domaschneye proizvodstvo i byt stepnych skifov. Kiyev, 1989.]

Георгиев, В. И. 1977 – Владимир И. Георгиев. Траките и техният език. София, 1977. [Vladimir I. Georgiev. Trakite i tehniyat ezik. Sofia, 1977.]

Георгиева, Р., Спиридонов, Т., Рехо, М. 1990 – Румяна Георгиева, Тошо Спиридонов, Мария Рехо. Етнология на траките. София, 1999. [Rumyana Georgieva, Toscho Spiridonov, Mariya Recho. Ethnologiya na trakite. Sofia, 1999.]

Геров, Б. 1961 – Борис Геров. Проучвания върху западнотракийските земи през римско време. Ч. 1. – ГСУФФ (Годишник на Софийския университет, Философски факултет). Т. LIV. Кн. 3, 1959/60. София, 1961. [Boris Gerov. Proushvaniya varchu zapadnotrakijskite zemi prez rimsko vreme. Sh. 1. – GSUFF (Godischnik na Sofijskiya uneverситет, Filosofski fakultet). T. LIV. Kn. 3, 1959/60. Sofia, 1961.]

Горончаровский, В. А. 2011 – Владимир А. Горончаровский. Спартакoвская война: восставшие рабы против римских легионов. СПб, 2011. [Vladimir A. Goronsharovskij. Spartakovskaya vojna: vosstavschiye raby protiv rimskich legionov. SPb, 2011.]

Данов, Х. М. 1969 – Христо М. Данов. Древна Тракия. София, 1969. [Christo M. Danov. Drevna Trakiya. Sofia, 1969.]

Даскалова, М., Данов, Х. М. 1977 – М. Даскалова, Христо М. Данов. Спартак. София, 1977. [M. Daskalova, Christo M. Danov. Spartak. Sofia, 1977.]

Домарадски, М. 1995 – Мечислав Домарадски. Трако-гръцки търговски отношения (Емпорион Пистирос. Т. I). Пазарджик, 1995. [Meshislav Domaradski. Trako-gracki targovski odnoscheniya (Emporion Pistiros. T. I). Pazardzjik, 1995.]

Домарадски, М. 1999 – Мечислав Домарадски и кол. Паметници на тракийската култура по горното течение на река Места (Разкопки и проучвания. Т. XXVI). София, 1999. [Meshislav Domaradski i kol. Pаметnici na trakijskata kultura po gornoto tesheniye na reka Mesta (Razkopki i proushvaniya. T. XXVI). Sofia, 1999.]

Дуриданов, И. 1976 – Иван Дуриданов. Езикът на траките. София, 1976. [Ivan Duridanov. Ezikat na trakite. Sofia, 1976.]

Егунов, А. Н. 1997 – А. Н. Егунов. Атрибуция и атетеза в классической филологии. – Древний мир и мы. СПб., 1997, 83 – 138. [Andrej N. Jegunov. Atribuciya i ateteza v klassisheskoj filologii. – Drevnij mir i my. SPb., 1997, 83–138.]

Жуглев, К. 1966 – Кирил Жуглев. Икономическото положение в Тракия и Мизия и търговските им отношения с Италия през I–II в. от н. е. – ГСУФИФ (Годишник на Софийския университет, Философско-исторически факултет). Т. LIX. Кн. III, 1965. София, 1966, 187–205. [Kiril Czuglev. Ikonomisheskoto polozhenie v Trakiya i Miziya i targovskite im odnoscheniya s Italiya prez I–II v. ot n. e. – GSUFIF (Godischnik na Sofijskiya universitet, Filososko-istorisheski fakultet). T. LIX. Kn. III, 1965. Sofia, 1966, 187–205.]

Заборовский, Я. Ю. 1985 – Ярослав Ю. Заборовский. Очерки по истории аграрных отношений в Римской республике. Львов, 1985. [Yaroslav Yu. Zaborovskij. Osherki po istorii agrarnych odnoschenij v Rimskoj respublike. Ljvov, 1985.]

Златковская, Т. Д. 1971 – Татьяна Д. Златковская. Возникновение государства у фракийцев. Москва, 1971. [Tatyana D. Zlatkovskaya. Vozniknovenie gosudarstva u frakiycev. Moskva, 1971.]

Кириллов, Р. Н. 1951 – Р. Н. Кириллов. Партия популяров в Риме в 80-х гг. I в. до н. э. Автореф. канд. дисс. Москва, 1951. [R. N. Kirillov. Partiya populyarov v Rime v 80-ch gg. I v. do n. e. Avtoref. kand. diss. Moskva, 1951.]

Крадин, Н. Н. 2002 – Н. Н. Крадин. Империя Хунну. Изд. 2-е. Москва, 2002. [Nikolaj N. Kradin. Imperiya Chunnu. Izd. 2. Moskva, 2002.]

Крыкин, С. М. 1993 – Сергей М. Крыкин. Фракийцы в античном Северном Причерноморье. Москва, 1993. [Sergej M. Krykin. Frakiycey v antishnom Severnom Prishernomorje. Moskva, 1993.]

Крыкин, С. М. 2001 – Сергей М. Крыкин. Ещё раз о происхождении Спартака. – Studia historica. Вып. 1. Москва: МГПУ, 2001, 62–72. [Sergej M. Krykin. Eschtshjo raz o proizchoszdenii Spartaka. – Studia historica. Vyp. 1. Moskva: MGPU, 2001, 62–72.]

Крыкин, С. М. 2002 а – Сергей М. Крыкин. Проблемы возникновения государственности у южных фракийцев. – Проблемы истории, филологии, культуры. Вып. XII. Москва – Магнитогорск, 2002, 101–114. [Sergej M. Krykin. Problemy vozniknoveniya gosudarstvennosti u yuznych frakiycev. – Problemy istorii, filologii, kuljturey. Vyp. XII. Moskva – Magnitogorsk, 2002, 101 – 114.]

Крыкин, С. М. 2002 б – Сергей М. Крыкин. Основы хозяйственно-экономической деятельности южных фракийцев. – Проблемы истории, филологии, культуры. Вып. XII. Москва – Магнитогорск, 2002, 115–121. [Sergej M. Krykin. Osnovy chosyajstvenno-ekonomisheskoj deyateljnosti yuznych frakiycev. Vyp. XII, Moskva – Magnitogorsk, 2002, 115–121.]

Крыкин, С. М. 2005 – Сергей М. Крыкин. Кто же был Спартак? – Вестник Московского городского педагогического университета (МГПУ). Москва, 2005, № 1, 62–75. [Sergej M. Krykin. Kto cze byl Spartak? – Vestnik MGPU (Moskovskogo gorodskogo pedagogicheskogo universiteta). Moskva, 2005, № 1, 62–75.]

Крыкин, С. М. 2006 – Сергей М. Крыкин. Протогород, протогосударство, протоцивилизация? – Проблемы истории, филологии, культуры. Вып. XVI/1. Москва – Магнитогорск, 2006, 225–243. [Sergej M. Krykin. Protogorod, protogosudarstvo, protocivilizaciya? – Problemy istorii, filologii, kuljturey. Vyp. XVI/1. Moskva – Magnitogorsk, 2006, 225–243.]

Крыкин, С. М. 2007 – Сергей М. Крыкин. Спартак: версии о его происхождении (научный подход вразрез с литературно-легендарным). – Проблемы истории, филологии, культуры. Вып. XVII. Москва – Магнитогорск – Новосибирск, 2007, 66–80. [Sergej M. Krykin. Spartak: versii o ego proischoczdenii (nauchnyj podchod vrazrez s literaturno-legendarnym). – Problemy istorii, filologii, kuljturey. Vyp. XVII. Moskva – Magnitogorsk – Novosibirsk, 2007, 66–80.]

Крыкин, С. М. 2008 – Сергей М. Крыкин. Держава Одрисов: базис ранней «варварской» государственности. – Вестник МГПУ (Московского городского педагогического университета). Москва, 2008, № 2, 74–88. [Sergej M. Krykin. Derczava Odrisov: bazis rannej “varvarskoj” gosudarstvennosti. – Vestnik MGPU (Moskovskogo gorodskogo pedagogicheskogo universiteta). Moskva, 2008, № 2, 74–88.]

Крыкин, С. М. 2014 – С. М. Крыкин. Греческий эмпорий среди фракийских земель? – Вестник МГПУ (Московского городского педагогического университета). Москва, 2014, № 3 (15), 73–81. [Sergej M. Krykin. Gresheskij

emporij sredi frakijskich zemelj? – Vestnik MGPU (Moskovskogo gorodskogo pedagogicheskogo universiteta). Moskva, 2014, № 3 (15), 73–81.]

Крыкин, С. М. 2016 – Сергей М. Крыкин. Древняя фракийская цивилизация. – Эпохи. Т. XXIV. Велико Търново, 2016, № 2, 203–219. [Sergej M. Krykin. Drevnuaya frakijskaya civilizaciya. – Epochi. T. XXIV. Veliko Tarnovo, 2016, № 2, 203–219.]

Лавров, В. В. 1993 – В. В. Лавров. Переселение готов в Причерноморье. – ВДИ (Вестник древней истории), 1999, № 3, 170–183. [V. V. Lavrov. Pereseleniye gotov v Prishernomorje. – VDI (Vestnik drevnej istorii), 1999, № 3, 170–183.]

Лазаренко, И. 2015 – Игор Лазаренко. Скитите в Тракия (VII в. пр.н.е. – I в. от н.е.). Ч. I. Писмени извори за скити в Тракия. Варна, 2015. [Igor Lazarenko. Skitite v Trakiya (VII v. pr.n.e. – I v. ot n.e.). Sh. I. Pismeni izvori za skiti v Trakiya. Varna, 2015.]

Малеванный, А. М., Чиглинец, Е. А., Шофман, А. С. 1987 – А. М. Малеванный, Е. А. Чиглинец, А. С. Шофман. Классовая борьба в древнем мире. Казань, 1987, 79–85. [A. M. Maljovannyj, E. A. Shiglinzev, A. S. Schofman. Klassovaya borjba v drevnem mire. Kazanj, 1987, 79–85.]

Маразов, И. 1978 – Иван Маразов. Ритоните в древна Тракия. София, 1978. [Ivan Marazov. Ritonite v drevna Trakiya. Sofia, 1978.]

Мелюкова, А. И. 1979 – Анна И. Мелюкова. Скифия и фракийский мир. Москва, 1979. [Anna I. Melyukova. Skifiya i frakijskij mir. Moskva, 1979.]

Метушевская, О. С. 1982 – О. С. Метушевская. Аграрный вопрос в социально-политической борьбе Рима 70 – нач. 50 гг. I в. до н.э. (от Суллы до первого консульства Цезаря). Автореф. канд. дисс. Москва, 1982. [O. S. Metushevskaya. Agrarnyj vopros v socialjno-politisheskoj borjbe Rima 70 – nash. 50 gg. I v. do n.e. (ot Sully do pervogo konsulstva Cesarya). Avtoref. kand. diss. Moskva, 1982.]

Миловидов, В. Ф. 1955 – В. Ф. Миловидов. Восстание рабов в Италии под предводительством Спартака (74–71 гг. до н.э.). Автореф. канд. дисс. Москва, 1955. [V. F. Milovidov. Vosstaniye rabov v Italii pod predvoditeljstvom Spartaka (74 – 71 gg. do n.e.). Avtoref. kand. diss. Moskva, 1955.]

Михайлов, Г. 1972 – Георги Михайлов. Траките. София, 1972. [Georgi Mihailov. Trakite. Sofia, 1972.]

Мишулин, А. В. 1936 – А. В. Мишулин. Спартаковское восстание. Революция рабов в Риме в I в. до н.э. Москва, 1936. [A. V. Mischulin. Spartakovskoye vosstaniye. Revolyuciya rabov v Rime v I v. do n.e. Moskva, 1936.]

Тачева, М. 1980 – Маргарита Тачева. Още едно становище по античната дискусия за европейските мизи (срещу Страбон. VII. 3, 2). – Thracia antiqua, 9. София, 1980, 31–49. [Margarita Tasheva. Oshte edno stanovishte po antishnata diskusiya za evropejskite mizi (sreschtu Strabon. VII. 3, 2). – Thracia antiqua, 9. Sofia, 1980, 31–49.]

Тачева, М. 1987 – М. Тачева. История на българските земи в древността. Ч. II. София, 1987. [M. Tasheva. Istoriya na balgarskite zemi v drevnostta. Sh. II. Sofia, 1987.]

Тачева, М. 1997 – М. Тачева. История на българските земи в древността. Ч. II. Изд. 2. София, 1997. [M. Tasheva. Istoriya na balgarskite zemi v drevnostta. Sh. II. Izd. 2. Sofia, 1997.]

Тохтасъев, С. Р. 1992 – Сергей Р. Тохтасъев. Из ономастики Северного Причерноморья: II Фракийские имена на Боспоре. – Этюды по античной истории и культуре Северного Причерноморья. СПб, 1992, 178–199. [Sergej R. Tochtasjev. Iz onomastiki Severnogo Prishernomorja: II Frakijskiye imena na Bospore. – Etyudy po antishnoj istorii i kuljture Severnogo Prishernomorja. SPb, 1992, 178–199.]

Утченко, С. Л. 1965 – Сергей Л. Утченко. Кризис и падение Римской республики. Москва, 1965. [Sergej L. Utshenko. Krizis i padeniye Rimskoj respubliki. Moskva, 1965.]

Утченко, С. Л. 1972 – Сергей Л. Утченко. Цицерон и его время. Москва, 1972. [Sergej L. Utshenko. Ciceron i ego vreme. Moskva, 1972.]

Утченко, С. Л. 1976 – Сергей Л. Утченко. Юлий Цезарь. Москва, 1976. [Sergej L. Utshenko. Yulij Cesarj. Moskva, 1976.]

Фол, А. 1970 – Александър Фол. Демографска и социална структура на древна Тракия. София, 1970. [Alexandar Fol. Demografaska i socialna struktura na drevna Trakiya. Sofia, 1970.]

Фол, А. 1972 – А. Фол. Политическа история на траките. София, 1972. [A. Fol. Politisheska istoriya na trakite. Sofia, 1972.]

Фол, А. 1975 – А. Фол. Тракия и Балканите през ранноелинистическата епоха. София, 1975. [A. Fol. Trakiya i Balkanite prez rannoelinisticheskata epoha. Sofia, 1975.]

Фол, А. 1981 – А. Фол. История на българските земи в древността. Ч. 1. София, 1981. [A. Fol. Istoriya na balgarskite zemi v drevnostta. Sh. 1. Sofia, 1981.]

Фол, А. 1985 – А. Фол. Втори висш семинар. Древност и съвремие. София, 1985. [A. Fol. Vtory vissch seminar. Drevnost i savremiye. Sofia, 1985.]

Фол, А. 1990 – А. Фол. Политика и култура в древна Тракия. София, 1990. [A. Fol. Politika i kultura v drevna Trakiya. Sofia, 1990.]

Фол, А. 1997 – А. Фол. История на българските земи в древността. Ч. 1. Изд. 2. София, 1997. [A. Fol. Istoriya na balgarskite zemi v drevnostta. Sh. 1. Izd. 2. Sofia, 1997.]

Фол, А., Спиридонов, Т. 1983 – Александър Фол, Тосхо Спиридонов. Историческа география на тракийските племена до III в. пр. н. е. София, 1983. [Alexandar Fol, Toscho Spiridonov. Istoricheska geografiya na trakijskite plemena do III v. pr. n. e. Sofia, 1983.]

Халдеев, В. В. 1985 – В. В. Халдеев. Проблемы стратегии восстания Спартака. – Terra antiqua balcanica. Vol. II. София, 1985, 177–185. [V.V. Chaldeevev. Problemy strategii vosstaniya Spartaka. – Terra antiqua balcanica. Vol. II. Sofia, 1985, 177–185.]

Харманджиев, Т. 1990 – Т. Харманджиев. Спартак – фракиец из племени медов. София, 1990. [T. Charmandsziev. Spartak – frakies iz plemeni medov. Sofia, 1990.]

Хёфлинг, Г. 1992 – Г. Хёфлинг. Римляне, рабы, гладиаторы. Спартак у ворот Рима. Москва, 1992. [G. Chjofling. Rimlyane, raby, gladiatory. Spartak u vorot Rima. Moskva, 1992.]

Цонев, П. 1986 – П. Цонев. Орфей и Спартак. София, 1986. [P. Conev. Orfej i Spartak. Sofia, 1986.]

Чаплыгина, Н. А. 1990 – Н. А. Чаплыгина. Население Днестровско-карпатских земель и Рим в I – нач. III вв. н.э. Кишинев, 1990. [N. A. Shaplygina. Naseleniye Dnestrovsko-karpatских zemelj i Rim v I – nash. III vv. n.e. Kischinjov, 1990.]

Чернышев, Ю. Г. 1995 – Ю. Г. Чернышев. «Кто был ничем, тот станет всем» (к вопросу об идеологии восстаний рабов во II–I вв. до н.э.). – Античный полис. Проблемы социально-политической организации и идеологии античного общества. СПб., 1995, 155–161. [Yu. G. Shernyshev. “Kto byl nishem, tot stanet vsem” (k voprosu ob ideologii vosstaniy rabov vo II–I vv. do n. e.). – Antishnyj polis. Problemy socialjno-politicheskoj organizacii i ideologii antishnogo obstshestva. SPb., 1995, 155–161.]

Щукин, М. Б. 1994 – Марк Б. Щукин. На рубеже эр. СПб., 1994. [Mark B. Stshukin. Na rubesze er. SPb., 1994.]

Bingen, J. 1983 – J. Bingen. Les Thraces en Egypte ptolémaïque. – Pulpudeva 4. Semaines philippopolitaines de l’histoire et de la culture thrace. Sofia, 1983, 72–79.

Detschew, D. 1976 – D. Detschew. Die thrakischen Sprachreste. Aufl. 2. Wien, 1976.

Günter, R. 1987 – Rigobert Günther. Der Aufstand des Spartacus. Berlin, 1987.

Kamienik, R. 1981 – Roman Kamienik. Zwei Episoden aus der Geschichte des Spartacusaufstandes. – Spartacus. Symposium rebus Spartaci gestis dedicatum 2050 A. Sofia, 1981, 40–43.

Kolendo, J. 1981 – Jerzy Kolendo. Comment Spartacus devient-il esclave? – Spartacus Symposium rebus Spartaci gestis dedicatum 2050 A. Sofia, 1981, 71 – 77.

Mihailov, G. 1970 – Georgi Mihailov. La Thrace et la Macédoine jusqu’à l’invasion des Celtes. – Αρχαία Μακεδονία. Θεσσαλονίκη, 1970.

Mihailov, G. 1981 – Georgi Mihailov. Deux inscriptions de la province romaine de Macédoine. – In: Ancient Macedonian studies in honor of Charles F. Edson. Thessaloniki, 1981.

Moscalu, E. 1983 – Emil Moscalu. Ceramica traco-getică. București, 1983.

Perl, G. 1985 – G. Perl. Sallusts Angaben über die Donau und die angrenzenden Germanen (zu hist. fr. 3, 79, 80. 96 D. 104; 4, 40). – Thracia 7. София, 1985, 207–212.

Ratiarensia, 1980 – Ratiarensia. Vol. I. Bologna, 1980.

Ratiarensia, 1984 – Ratiarensia. Vol. II. Bologna, 1984.

Ratiarensia, 1987 – Ratiarensia. Vol. III. Bologna, 1987.

Spartacus, 1981 – Spartacus. Symposium rebus Spartaci gestis dedicatum 2050 A. Sofia, 1981.

Tomaschek, W. 1980 – W. Tomaschek. Die alten Thraker. Ed. 2. Wien, 1980.

Velkov, V., Fol, A. 1977 – Velizar Velkov, Alexandar Fol. Les Thraces en Egypte greco-romaine. Studia thracica 4. Sofia, 1977.

Velkova, Ž. 1981 – Ž. Velkova. Der Name Spartacus. – Spartacus Symposium rebus Spartaci gestis dedicatum 2050 A. Sofia, 1981, 195–198.

Walbank, F. W. 1981 – F. W. Walbank. Prelude to Spartacus: the Romans in Southern Thrace, 150–70 B. C. – Spartacus. Symposium rebus Spartaci gestis dedicatum 2050 A. Sofia, 1981, 14–27.

Ziegler, K. 1955 – Konrat Ziegler. Die Herkunft des Spartacus. – Hermes, 1955, № 83, 248–250.

Съкращения:

АЛ, 1988 – Антична литература: енциклопедически справочник. София, 1988. [Antishna literatura: enciklopedisheski spravoshnik. Sofia, 1988.]

АП, 1999 – Античные писатели. Словарь. СПб., 1999. [Antishnyye pisateli. Slovarj. SPb., 1999.]

ИБИ, 1958 – Извори за българската история. Т. II, София, 1958. [Izvori za balgarskata istoriya. T. II, Sofia, 1958.]

ИД, 1984 – История на Добруджа. Т. I. София, 1984. [Istoriya na Dobrudsza. T. I. Sofia, 1984.]

ИД, 2011 – История на Добруджа. Т. I. Изд. 2. Велико Търново, 2011. [Istoriya na Dobrudsza. T. I. Izd. 2. Veliko Tarnovo, 2011.]

МГПУ – Московский городской педагогический университет [Moskovskij gorodskoj pedagogicheskij universitet.]

ТД, 1993 – Тракийска древност: кратка енциклопедия, София, 1993. [Trakijska drevnost: kratka enciklopediya. Sofia, 1993.]